

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

INGLIZ, RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA “MUXABBAT” KONSEPTINI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING KONSEPTUAL METAFORIK MODELLARINING QIYOSIY-KOGNITIV TADQIQI

Shodmonova Yoqutxon

Turon Universiteti Andijon kampusi.

Annotatsiya. *Ushbu tezis ingliz, rus va o‘zbek tillarida “muxabbat” kontseptini ifodalovchi frazeologik birliklarning konseptual metaforik modellarini qiyosiy-kognitiv jihatdan tadqiq etishga bag‘ishlangan. Shuningdek, tadqiqot George Lakoff va Mark Johnsonning konseptual metafora nazariyasiga asoslanib, frazeologik birliklar orqali ifodalangan asosiy tushuncha ya’ni “muxabbat”ni yordamchi manbalar bilan bog‘lovchi jarayonlarni aniqlaydi. Uch tilning frazeologik fondidan olingan empirik materiallar tahlili tillararo universal modellar mavjudligini tasdiqlaydi hamda madaniy o‘ziga xosliklarni ochib beradi. Ingliz tilida individualizm va romantik sarguzasht, rus tilida emotsional drammatizm va azob-uqubat, o‘zbek tilida esa oilaviy-mehribonlik, ruhiy birlashuv va tabiatga yaqinlik ustunlik qiladi. Natijalar kognitiv lingvistika, frazeologiya, tarjimonlik va madaniyatlararo muloqot nazariyasi uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *muxabbat kontsepti, konseptual metafora, frazeologik birliklar, qiyosiy-kognitiv tahlil, madaniy o‘ziga xoslik, ingliz-rus-o‘zbek tillari.*

Kirish

Zamonaviy kognitiv lingvistikada kontseptlar til va madaniyatning markaziy birliklari sifatida o‘rganilmoqda. “Muxabbat” kontsepti insoniyatning eng murakkab emotsional tajribalaridan biri bo‘lib, u turli tillarda frazeologik birliklar orqali boy va barqaror ifodalanadi. Mazkur tezisning dolzarbligi globallashtirish sharoitida tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni chuqur anglash zarurati bilan bog‘liqdir. Natijada bu tarjimonlik, chet tili o‘qitish va madaniyatlararo muloqotda amaliy muammolarni hal etishga yordam beradi. Tadqiqotning maqsadi ingliz, rus va o‘zbek tillarida muxabbat kontseptini ifodalovchi frazeologik birliklarning konseptual metaforik modellarini qiyosiy-kognitiv tahlil qilish, ularning universalligi va madaniy variativligini aniqlashdan iborat. Vazifalar esa nazariy asoslarni o‘rganish, har bir til uchun xos modellar tasnifini yaratish, qiyosiy tahlil o‘tkazish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot ob’ekti uch tilning frazeologik birliklari; predmeti sifatida esa ularning konseptual metaforik tuzilishini misol qilib olingan. Materiallar Sh. Rahmatullayevning frazeologik lug‘ati, ingliz va rus paremiologik to‘plamlari, adabiy asarlar va ilmiy korpuslardan olingan. Mazkur ishni o‘rganish davomida deskriptiv, qiyosiy, kognitiv-semantik va lingvokulturologik tahlil usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism

Konseptual metafora nazariyasi George Lakoff va Mark Johnsonning “Metaphors We Live By” (1980) asarida asos solingan bo‘lib, metaforani fikrlashning asosiy mexanizmi

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

sifatida talqin etadi. Frazeologik birliklar bu moslashuvlarni barqaror, madaniy yuklangan va reproduktiv shaklda saqlaydi. Z. Kövecsesning ishlarida metaforalarning madaniy o‘zgaruvchanligi ta’kidlanadi: universal jismoniy tajribaga asoslangan modellar madaniy kontekstda o‘ziga xos talqinlarga ega bo‘ladi. Ushbu tadqiqotda frazeologizmlar kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya nuqtai nazaridan qaraladi, chunki ular milliy dunyoqarashni aks ettiradi.[2]

- Ingliz tilida “sevgi” kontseptining metaforik modellar

Ingliz frazeologiyasida quyidagi modellar ustunlik qiladi:

1. Sevgi - Sayohat: “Biz uzoq yo‘lni bosib o‘tdik”, “Bizning munosabatlarimiz chorrahada turibdi”, “Bu nikoh — boshi berk ko‘cha”. Bu metafora munosabatning rivoji, to‘siqlari va maqsadini ifodalaydi.

2. Sevgi - Olov: “ehtiros bilan yonmoq”, “sevgi alangasi”, “yurak yonmoqda”.

3. Sevgi - Idish: “sevib qolmoq”, “sevgi ichida cho‘kmoq”.

4. Sevgi - Urush: “uning yuragini zabt etmoq”, “sevgi va urushda hamma narsa joiz”.

5. Sevgi - Kasallik / Aqildan Ozganlik: “sevgi bilan kasallangan”, “sevib aqldan ozmoq”.

Bu modellar G‘arb madaniyatidagi individualizm, romantik idealizm va shaxsiy erkinlikni aks ettiradi. [3]

- Rus tilida “ЛЮБОВЬ” kontseptining ifodasi

Rus frazeologizmlarida emotsional kuch va drammatizm ustunlik qiladi.

1. Sevgi - Olov / Alanga: “yurak yonmoqda”, “ehtiros alangasi”, “sevgi bilan yonib ketmoq”.

2. Sevgi - Kasallik / Og‘riq: “sevgi isitmasi”, “sevgi yomon - ozor beruvchini ham sevib qolasan”.

3. Sevgi - Asirlik: “sevgi asiriga tushmoq”, “sevgi tufayli boshni yo‘qotmoq”.

Xususan, rus adabiy an‘anasi (Pushkin, Dostoevskiy) ta‘sirida sevgi ko‘pincha azob, qurbonlik va kuchli his-tuyg‘ular bilan bog‘lanadi, bu slavyan madaniyatining emotsional chuqurligini ko‘rsatadi. [4]

- O‘zbek tilida “muxabbat / sevgi” kontseptining xususiyatlari

O‘zbek frazeologiyasida oilaviy-mehribonlik va tabiatga yaqinlik ustundir.

1. Yurak / ko‘ngil metaforalari: “yurakdan yurakka yo‘l bor”, “ko‘ngil qo‘yish”, “yuragini berib qo‘yish”, “yuragi ezilmoq”.

2. Tabiat va gul obrazlari: “sevgi guli”, “ishq o‘ti”, “qizil guldek”.

3. Oilaviy-mehribon kontekst: “mehr-muhabbat”, “Sevganing bilan bo‘lsang, qora uy ham bog‘-u bo‘ston”, “Muhabbat - uy poydevori”.

O‘zbek madaniyatida muxabbat individual romantikadan ko‘ra ruhiy birlashuv, sadoqat va oilaviy barqarorlik sifatida talqin etiladi. [5]

- Qiyosiy tahlil

“Muhabbat” tushunchasi asli bitta tushuncha bo‘lishiga qaramasdan turli madaniyatlarda turlida madaniy farqlarni ko‘rsatishini kuzatishimiz mumkin ya‘ni ingliz tilida - sarguzasht va o‘yin elementi; rus tilida - azob va kuchli emotsional intensivlik;

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

o'zbek tilida - mehr, tabiat va ijtimoiy mas'uliyat ustun. Bu farqlar madaniy paradigmalarga ya'ni, G'arb individualizmi, slavyan emotsionalizmi, o'zbek oilaviyligi va ruhiyati kabilarga bog'liq hisoblanadi. Ko'p hollarda frazeologizmlarni tarjima qilishda madaniy yo'qotishlar yuz berishi mumkin, shuning uchun funksional va dinamik ekvivalentlarni qo'llash tavsiya etiladi.

Xulosa

Xulosa sifatida ayta olamizki, "muxabbat" kontsepti insoniyatning universal emotsional tajribasiga asoslangan bo'lishiga qaramay, har bir madaniyatning o'ziga xos dunyoqarashi, qadriyatlar va ijtimoiy tuzilishi ta'sirida turli metaforik modellar shakllanishini aniq tasdiqlaydi. Asosiy xulosalarga ko'ra, **LOVE IS A JOURNEY**, **LOVE IS FIRE** va **LOVE IS A CONTAINER** kabi modellar uch tilida ham mavjud bo'lib, ular inson tanasi va kundalik hayot tajribasining asosiy xususiyatidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u konseptual metafora nazariyasini frazeologik materiallar asosida yanada rivojlantirishga hissa qo'shdi hamda madaniy variativlikning mexanizmlarini ochib berdi. Amaliy ahamiyati esa tarjimonlik faoliyatida, chet tillarni o'qitish metodikasida, madaniyatlararo muloqot dasturlarida va hatto psixologik maslahat berish jarayonlarida qo'llanilishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbollari keng: "muxabbat" kontseptini boshqa tillar (fransuz, arab, xitoy, koreys va boshqalar) bilan solishtirish, gender va yosh omillarini hisobga olish, zamonaviy media va ijtimoiy tarmoqlar materiallarini jalb qilish, shuningdek, eksperimental usullar (anketa, psixolingvistik testlar) orqali natijalarni tasdiqlash mumkin. Bunday keng qamrovli tadqiqotlar nafaqat tilshunoslikni, balki kognitiv antropologiya, psixologiya va madaniyatshunoslikni ham boyitadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford University Press, 2010.
3. Tadjieva M.F. *Representation of the Concept "Love" in English and Uzbek Proverbs*. CyberLeninka, 2025.
4. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi, 1978.
5. Kambarova M. *Comparative Analysis of Phraseological Units in English, Uzbek and Russian*. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 2025.
6. Sugdiyona K. *Language, Mind, and Culture: A Cognitive Study of English and Uzbek Phraseology*. TIJST, 2025.
7. Olimova S. *A Cultural Analysis of Phraseological Units in English and Uzbek*. 2026.